

Tuncay Birkan, *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri, 1930-1960*, İstanbul: Metis Yayınları, 2019, 523 s.

Değerlendiren: Esra Dicle

Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları ve Metis Yayınları'ndaki yaklaşık 30 yıllık editörlük sürecinde çoğu sosyal ve beşerî bilimler alanında olmak üzere 50'den fazla kitap çevirdikten, Refik Halit Karay'ın daha önce kitaplarına girmemiş yazılarını 18 kitaplık *Memleket Yazıları* dizisinde toplayıp yayınladıktan sonra çalışma sahasında yılların deneyim ve birikimini oldukça detaylı hazırlanmış yeni bir kitapla ortaya koyuyor. 1930-1960 yılları arasında yazar ve gazetecilerin siyasi, ekonomik, toplumsal, edebî sorunlara karşı nasıl bir tutum sergilediklerini, birbirleriyle, devletle ve piyasa koşulları ile ilişkilerini, kapsamlı bir arşiv çalışmasının sonucunda okurla buluşturuyor.

Yazarın araştırma sahası olarak 1930-1960 arası bir döneme odaklanmasının iki sebebi var. Birincisi, kitabı oluşturan temel meselelerin devşirildiği isim olduğunu söyleyebileceğimiz Refik Halit'in gazetelerde ağırlıklı olarak 1938-1958 arası yazmış olması. Refik Halit'in yazılarında ele aldığı konular, yapılan anketlere verdiği cevaplar, onun görüşlerine gelen tepkiler, Tuncay Birkan'ın metnin ana güzergâhını belirlemiştir. İkicisi, yazarın bir blok olarak Türk yazarlarının devletin yanından karşısına geçme sürecinin 1950'lerin sonunda tamamlandığını düşünmesidir. Dolayısıyla yazarların yazıp çizdikleriyle bir şeylerin gidişatını değiştirebileceklerine inandıkları bir dönemi konu alıyor kitap.

Tuncay Birkan'ın, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki edebiyat ve basın ortamını, genel temayüle paralel olarak, devletin yönetimi, denetimi ve talepleri doğrultusunda tek sesli, çorak, itaatkâr bir ortam hâlinde değerlendirdiğini söylemek mümkün

@ Dr., Boğaziçi Üniversitesi. diclesra@hotmail.com

değil hatta tam aksini iddia ediyor Birkan. Yıllarca devletin organik aydını, partinin tüm uygulamalarını koşulsuz savunan fedailerini olarak görülen ve araçsallaştırılan yazar ve gazetecileri, dönemin aktörleri olarak mercek altına alıyor, onların kendi eylem, deneyim ve sözlerini esas alan ve bunların ürettiği kavramsal manzarayı takip eden bir usul benimsiyor. “Haklarında sadece toplumsal-kültürel-ideolojik koşul ve koşullamaların (Batılılaşma politikalarının, ulus inşasının, devletin ve Kemalist rejimin taleplerinin vs.) bir başka deyişle, Bağlam’ın pasif ve etki gücü sınırlı ürünleriymiş gibi yazmaya çalıştığımız bu insanların, o koşullarda ve Bağlam’la sürekli müzakere hâlindeki aktif failler olduklarını hatta zaman zaman o (kültürel, bazen siyasal) Bağlam’ı kısmen de olsa bizatihi kendilerinin şekillendirdiklerini çeşitli meseleler üzerine odaklanarak göstermeyi deneyeceği”ni en baştan vurguluyor yazar (s. 36). Bunu yaparak geçmişe bakışımızı klişelere boğan, geçmişte sadece “yeknesak bir çoraklık, devasa bir çöl görebilen” belli toptancı perspektiflerin hegemonyasını sarsmayı amaçladığını da söylemek mümkün. Tuncay Birkan’ın geçmişe bakışına sürekli eşlik eden bir şimdi bilinci olduğunu da vurgulamak gerekli. 1930-1960 arasındaki basın ortamına, gündemi işgal eden meselelere, ifade özgürlüğüne, devlet-basın ilişkilerine, habercilik etiği gibi konulara bakarken dönemin yazarlarının “bugünün aksine” “kurulanı daha insani hâle getirmeye çalışmış, içlerinde hakikaten memleket sevgisi olan insanlar” olduğunu altını çizerek “sırf bu yüzden bile saygıyı hak ettiklerini” belirttikten sonra zihni bugünün devlet-basın ilişkilerine sığıyor: “İttihatçı-Kemalist zihniyet denen asli aktörün figüranları derekesine düşürülemez kadar karmaşık ve nev’i şahsına münhasır tepkileri, arzuları, hayalleri, kanaatleri, fikirleri, toplumsal bağlılıkları olan bireyler çıkıyor karşınıza daha yakından baktığınızda. Şimdiki gibi kişiliksiz, yüz-süz, kendi aralarında “Vicdanınız Kaba, Yüreğiniz Taş” diye yalan korosu kurabilen robotlar değil.” (s. 55).

Metinde pek çok örneği olan hem yatay hem dikey düzlemde gerçekleşen zihinsel sıçramaları Birkan; “editörlük mesleğinin etkisi” olarak açıklıyor kitabın Sunuş kısmında. Çalışmadaki tutumunu da yine editörce bir “kurucu değil, olsa olsa kuruluştaki arızalara, ihmal edilen noktalara vs. dikkat çekmeye çalışan, ivmesini çoğu zaman polemikten, itiraz etme isteğinden alan bir kafa yapısı, her an daldan dala atlama meyli” olarak tanımlıyor (s. 17). Birkan, kitap içindeki tüm amaç, yöntem ve tutumunu temellendirecek bir referans noktası mutlaka belirtiyor. Fakat genel olarak kitabın organizasyonu ve temel yöntemini belirleyen tarih yazımı anlayışı Kraucer’e ait. Onun, *Sondan Bir Önceki Şeyler*, *Kitle Süsü* gibi kitaplarında ortaya koyduğu, gündelik olanın merkeziliği düşüncesi, Birkan’ın da temel araştırma yöntemi hâline gelmiş bu kitapta. “Sonsuz, tesadüfi, belirlenmemiş yaşam dünyasına, yaşanan dünyaya hiçbir felsefenin yapamayacağı kadar yakın durduğu için değer-

li” olan gündelik hayatın malzemesine, Genette’in *Paratext* çalışmasında belirttiği alanlarda ulaşıyor Birkan, gazetelerdeki köşe yazıları, deneme, makale, inceleme yazıları, anketler, haberler, röportajlar yani kurgu dışı malzemeler araştırmasının temel malzemelerini oluşturuyor.

Çalışmada takip edilen bir kronolojinin olmadığını da belirtmek gerekiyor. 1930-1960 arasını tek bir hâkim fikir veya ideolojinin her bir köşesine damgasını vurduğu yekpare ve çelişkisiz bir dönemmiş gibi ele almadığı için Birkan, farklı zamansallıkların eş zamanlı olarak yaşanmakta olduğunu göz önünde bulunduruyor. Bu nedenle kronolojiyi nedenselliğin ana bileşeni hâline getirmemeyi, çoklu nedensellik çizgileri çekebilmeyi, fazla pürüzsüz tarih anlatılarına şüpheyle bakmayı önemseyerek hep “ortalarda” geziyor. Tarih içinde yazarların kendilerini dünya ve memlekete meseleleri karşısında nasıl konumlandıklarını anlama işine ortadan başlıyor, Deleuze’e selam vererek.

Üç bölümden oluşan kitabın ilk bölümü, “Bir Sürgünün Dönüşü” başlıklı, tam da Birkan’ın meseleye ortadan girdiğini gösteren bir bölüm. Birkan bu bölümde, Refik Halit’in de dâhil olduğu 150’likler başta olmak üzere bir grup insana özel bir af kanununun hangi tartışmalar ve tepkilerle çıkarıldığını, basın ve edebiyat tarihi açısından çok önemli bir konu olarak detaylıca ele alıyor. Mikro tarihçilik yaparken yani bir konu etrafında birkaç ayın tarihini yazarken ileri geri beşer-onar yıllık hareketlerle kısa bir erken Cumhuriyet tarihi profili de ortaya koyuyor.

1 Haziran 1938’da görüşülmeye başlanan Af Kanunu’nun kapsamı ve dışarıda bırakılanlar, bu süreçteki ve Kanun’un 29 Haziran 1938’de Meclis’te kabul edilmesinden sonraki tepkiler, *Yeni Sabah*’ta Hüseyin Cahit Yalçın, *Tan*’da Ahmet Emin Yalman ve *Cumhuriyet*’te Peyami Safa’nın yazıları, af kapsamına getirilen eleştiriler ve kapsam dışı tutulanlara yönelik, “Dersimliler, Komünistler ve Bezirgânlar Başka Kapıya” gibi yazılar, *Ulus*’ta Hasan Ali Yücel, Nurullah Ataç, Hececiler’in görüşleriyle birlikte Birkan, kanuna ve özellikle Refik Halit’e edebiyat ve basın çevrelerinin bakışını aktardıktan sonra Af Kanunu’nun görüşüldüğü günün meclis tutanaklarına da yer veriyor, oylamaya katılmayan İsmet İnönü, Salih Bozok, Ali Kılıç, Refik Saydam, Mahmut Esat Bozkurt, Necmettin Sadak, Mehmet Emin Yurdakul, Yahya Kemal Beyatlı, Yunus Nadi gibi isimleri de anarak siyasi çevrelerin de Refik Halit için neler düşündüğünü aktarıyor. Bu konuyu, aynı gün yapılan Basın Kanunu düzenlemesi ile siyasi içerikli gazete ve dergi çıkarma koşullarının zorlaştırılması meselesi ile birlikte ele alıyor. Birinci Bölüm’ün son kısmı ise Refik Halit’in Türkiye’ye döndükten sonra *Tan*’da yayınlanmaya başlayan *Yezidin Kızı* romanının hem yazarın ifade ve betimleme yetkinliğine dair Birkan’ın olumlu-özel yorumları hem

de içerdği yeni rejimin hoşuna gidebilecek saptamalar dolayısıyla bir çeşit günah çıkarma olarak okunabileceği görüşü üzerinde geliyor. Ayrıca Refik Halit'in çok sayıda solcunun bulunduğu muhalif *Tan* Gazetesi içindeki konumuna da değinilen bölümde, Sabiha Sertel'in, anılarında ondan gerici diye bahsetmesine karşı Refik Halit'in gazetede solcularla yakın ilişkisi, Nazım Hikmet'in affedilmesi için açılan imza kampanyasına verdiği destek, onun 1940'lardaki "sol ve solcu muhipliğine" dair pek çok örnek veriliyor. Elbette bunu yaparken Birkan, Refik Halit için solcu demiyor sadece sol-düşmanı olmadığını belirtiyor. Kemal Sülker, Vâ-Nû hatta Nâzım Hikmet'in anılarından örneklerle Refik Halit'in sol çevrelerde sahip olduğu olumlu algıya rağmen Sabiha Sertel'in ondan gerici diye bahsetmesi, Birkan'ın zihnini epey meşgul etmiş olmalı ki bunun nedenleri üzerin uzun bir tartışmaya girişiyor bu bölümde.

İkinci Bölüm "Dünya ile Devlet Arasında" başlığı altında, 1930-1960 yılları arasında, yazarların memleket ve dünya meselelerine bakarken yazarlık ve gazetecilik konumunu nasıl tahayyül ve icra ettiklerini sorguluyor. Gazeteler neden sıklıkla anketler düzenliyor, "Muharrir Neden Yetişmiyor?" sorusu neden sürekli gündeme geliyor, yeniler-eskiler tartışmalarının konuları nelerdi, devletin öncü yazar istemediği bir dönemde bu rolü yerine getiren yazarlar var mıydı? İkinci Bölüm'de Birkan, mikro tarihçiliği bırakıp dönemin ideolojik iklimini oluşturan tema ve fikirlerle ilgilenmeye başlıyor ve bunun için gazete anketlerini incelemeyi merkezine alıyor. Bu defa 1935'e, "inkılap yıllarının en inkılapsızına" bakıyor. "Huzur ve sükûn evresine çomak sokan" Nâzım Hikmet'e, onun Peyami Safa ve Nurullah Ataç ile olan ilişkilerinin dinamiklerine değinip onların doğu-batı çatışmasına indirgenemeyecek eski-yeni tartışmaları içindeki konumuna yöneliyor. Bu isimlere Necip Fazıl'ı da ekleyerek Marksist, Kemalist, milliyetçi ve İslamcı dört ismin yenilik taleplerinde, eskinin ölümü teşhislerinde, ortak, avangart bir tavır tespit ediyor.

Bu bölümde Birkan'ın ilgilendiği diğer bir konu, "Muharrir Neden Yetişmiyor?" anketi. Birkan, 1930'ların başlarında ve 1949'da aynen tekrar edilen, bir edebiyatımızın var olduğu fikrine bile şüpheyle yaklaşan, yeni bir edebiyat yaratmanın gereğinden bahseden, durmadan eski-yeni kıyaslaması yapılan bu anketlerdeki "yokluk tespitinin" nedenlerini soruşturuyor. Bu soruya Birkan'ın verdiği ilk cevap, yazarların olası bir iktidar alanını koruma kaygısı, eski kuşağın yerini terk etmek istememesi. Refik Halit'in "Beklediğime Doğru", "Sanatta Yaş Hastalığı", Sait Faik ve Abidin Dino'nun birlikte yazdığı "Yeni Neslin İddiası ve Davası" makaleleri gibi örneklerle eski ve yeni cenahtan konuya yapılan iki yaklaşımı merkeze alıyor yazar. Refik Halit'in Reşat Nuri'yi kiskançlıkla değersizleştirdiği, Atılğan, Tanpınar,

Kemal Tahir, Orhan Kemal, Yaşar Kemal'i ise takdirde geç kaldığı tespitini yaparak kısaca o dönemde birçok dikkate değer yazar ve eser çıkmasına rağmen haklarının teslim edilmemesi meselesini Refik Halit örneği üzerinden tartışıyor.

1936'daki "Millî bir edebiyat yaratabilir miyiz?" sorusu etrafındaki tartışmalar, bu bölümün ilgilendiği bir başka anket olarak karşımıza çıkıyor. O zamana kadar millî bir edebiyat yaratılmamış mı, yazarlarca millî sıfatına nasıl yaklaşıyor, milliyetçilik-hümanizma ilişkisi nasıl değerlendiriliyor gibi sorularla meseleyi ele alan Birkan, ankete katılan 44 kişiden sadece 14'ünün millî edebiyat tanımını kabul edip coşku ve hamasetle cevap verdiğini belirttikten sonra Mehmet Emin, Behçet Kemal, Hüseyin Cahit, Peyami Safa, Yakup Kadri, Burhan Cahit, Necip Fazıl gibi isimlerin karşı çıkışlarına değiniyor. Bu itirazlar Birkan'a göre, millî edebiyat başlığının hep mutabakatla gündemde olduğunu, yazarların millî edebiyat inşasında gönüllü rol aldıklarını düşünmenin bir yanlgı olduğu, asıl olarak millî edebiyat tartışmalarının suni bir gündem oluşturduğunu ve yazarların çoğunun bu konuya eleştirel yaklaşmasının son derece önemli olduğunu gösteriyor. Yazarların millî sözcüğünü bir olgusal saptama olarak kullanmaktaki ısrarları ve millî bir edebiyatın ancak beynelmilel ölçüleri karşılayan eserlerle kurulabileceğini vurgulamalarından sonra konunun, Yahya Kemal'in "Mektepten Memlekete" makalesinin diğer yazarlarca yorumlanması ekseninde sürdürüldüğü görülüyor. Millî edebiyat tartışmalarına karşılık hümanizma tartışmalarının da geliştirildiğini anlatan Birkan, kendini arama işini millet üzerinden değil insanlığın kültürel mirası üzerinden yapmayı telkin eden Orhan Burian, Nurullah Ataç, Hasan Ali Yücel, Peyami Safa, Reşat Nuri, Abidin Dino gibi isimlerin görüşlerine yer vererek hümanizmin bu topraklarda "budalaca bir batı hayranlığıyla filan değil kapsamlı ve incelikli bir insan tasavvuru geliştirebilme arayışıyla savunulduğunu" ileri sürüyor (s. 330).

Bu bölümde son olarak Birkan, yazarların yine devlet katından gelen bir temir-sipariş olduğu söylenebilecek dil inkılabına nasıl baktıklarına, bu gayet sert talebi nasıl "göğüslerinde yumuşattıklarına" da değiniyor. Radikal tasfiyecilerle radikal muhafazakârlar arasında, kelimeleri sağcı ve solcullaştırarak 1990'lara kadar süren gerilimi tartışıyor.

Üçüncü Bölüm "Devlet ile Piyasa Arasında" muhalif yazarlarla devletin ödül-ceza sistemi üzerinden kurduğu ilişki, yeni kuşak yazarlardan kimlerin nasıl mebus olabildikleri, Dokuzuncu Şube'nin kuruluşu ve faaliyetleri serbest piyasada sefalet içinde ölen yazarların yol açtığı endişeler, örgütlenme ihtiyacına yapılan vurgular, yapılan hukuk mücadeleleri vs. gibi konulara yöneliyor.

Kemal Ahmet, Osman Cemal, Mahmut Yesari gibi üçü de devletten yardım görmeyip piyasada geçimlerini sağlamaya çalışan fikir işçilerinin her an karşılaşabilecekleri akıbetin örneği oldukları için ölümlerinden sonra yazılanlarda yazarların kendi geleceklerine karşı derin endişelerini hissediyoruz. Hüseyin Rahmi, Vâ-Nû, Refik Halit gibi yazarların bu konudaki yazılarına yakından bakan Birkan, daha sonra yazarların devletten himaye talep etmektense sivil örgütlenmeler yoluyla kırık dökük bazı haklar kazanma çabalarına odaklanıyor. 1930'larda gazetelerde yazarın kazancı, güvencesizlik sorunu, telif hakları gibi konular çerçevesinde yazar ve yayıncılar arasında geçen hararetli tartışmaları o yıllarda Türkiye'de işçi ve memurların çalışma koşullarıyla birlikte sergileyerek bir yandan da sefalet içinde ölenlerin yalnız yazarlar olmadığını da hatırlatıyor.

Devletin bir yandan yayıncılara verdiği belli destekler ile diğer yandan onlara paranoyakça bir şüpheyle yaklaşımı, takipler, fişlemeler, kitap toplatmalar, mahkeme süreçleri, sürgünler, hapisler, işkenceler, Sabahattin Ali'nin ölümü ile yazarlar üzerindeki baskı artarken bunun en önemli göstergesi, yazarların 1949'da yapılan "Muharrir Neden Yetiştiriyor?" anketine verdikleri ve devleti ikaz edip "edebiyata öncelikle hürriyet lazımdır"ı vurguladıkları cevaplar olur. Bu bölümü, uzun ve detaylı bir telif hakları tarihçesi izler son olarak. Böylece Birkan, bu bölümü yazarların bir kısmı olumlu bir kısmı belirsiz sonuçlar doğurmuş, bir kısmı sonuçsuz kalmış hak ve örgütlenme mücadelelerini anlatarak bitiriyor.

Tuncay Birkan'ın çalışması, 1930-1960 arası dönemin edebiyat ve basın tarihine yeni bir yaklaşım ve özgün bir okuma önerisi içeriyor. Titiz ve detaylı bir arşiv çalışması, zihin açıcı sorular ve yer yer çok uzun dipnotlar, çok uzun parantez içi yorum ve açıklamalar, notlarla yorucu olabilse de çok önemli bir tarihsel dönemi, Said, Derrida, Kracauer, Blanqui, Bakhtin, Eagleton, Rancière, Genette, Deleuze gibi isimler eşliğinde oldukça canlı bir şekilde aktarıyor. Modern Türk edebiyatının başlangıcını iki dünya savaşı arasındaki gazete yazılarıyla belirlemek, Birinci Neşriyat Kongresi'nin tarihsel önemini kuvvetle vurgulamak, 1960 sonrası dönemde yazarların etki ve gücünü kaybettiğini ileri sürmek gibi yeni tartışmaları fitilleyecek iddialarıyla birlikte mutlaka değerlendirilmesi, üzerine düşünülmesi ve tartışılması gereken çok önemli bir çalışma, Tuncay Birkan'ın kitabı.